

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ “МЕЦЕНАТСТВО”

В умовах трансформаційного періоду соціальна, культурна, гуманітарна сфери в Україні перебувають у неналежному становищі, оскільки державного фінансування не достатньо для їх ефективного функціонування, тому меценатська допомога виступає додатковим джерелом підтримки даних галузей у державі. Аналіз поняття “меценатство” дозволить розкрити його сутність та окреслити концептуальні характеристики даного явища.

Термін “меценатство” досліджується та аналізується в працях українських науковців Л. Лавриненка, Т. Рашко, О. Донік, М. Слабошпицького, у нормативно-правових актах, довідникових виданнях (соціологічна енциклопедія, головний редактор В.Н. Іванов) тощо.

Метою даної статті є аналіз поняття “меценатство”, визначення його суті та змісту.

Визначення дефініції меценатства взаємопов'язане із концептуальним тлумаченням даного терміну, а також таких категорій, як благодійництво, спонсорство, ктиторство, патронат.

Розгляд історичного виникнення терміна “меценатство” дозволить висвітлити його сутність та значення. Зазначимо, що слово “меценатство” увічнило пам'ять про реальну людину, яка жила в I столітті до н.е. в Римі і носила це ім'я. Меценат (74 р. до н.е. – 8 р. н.е.) був відомим державним діячем при імператорі Октавіані Августі. Про Мецената відомо, що він був знатний і багатий, належав до стану вершників, вважався нащадком етрусських царів. Походження і стан дозволяли йому зробити видатну кар'єру в Римі. Проте, – окремих випадок у той час – “честолюбство”, заздрість, недобррозичливість були йому зовсім чужі. Меценат не займав офіційних державних посад. Він вів досить незалежний спосіб життя, був прихильником епікурівської філософії. Кращі поети того часу знаходили в Меценаті уважного покровителя і захисника. Він допомагав Вергілію, Горацію, Луцію Варію Руфу, Сексту Пропорцію та іншим [5, с. 63]. Піклування про поетів зробило ім'я Мецената символом фінансової, економічної, політичної і навіть релігійної підтримки творчої і просвітницької діяльності літераторів, музикантів, архітекторів, скульпторів, художників, вчених, педагогів – тих, хто був талановитим, але не мав фінансових засобів. Слід зазначити, що Меценат не був єдиним римлянином, що протегував мистецтву і культурі. Багаті римські громадяни вважали своїм обов'язком брати на себе витрати по

задоволенню різних міських потреб, будували амфітеатри, храми. Таким чином, багатство накладало на свого власника немовби суспільну повинність служити задля загальної користі, проявляти щедрість відносно співгромадян і держави. При цьому багатий добродійник розраховував якщо не на вдячність, то в усякому разі на популярність. Гурток Мецената якнайповніше ввібрав позитивні традиції попередніх епох. Адже раніше в Римській імперії існували подібні об'єднання політиків та митців. Так, у II ст. до н.е. в гуртку славетного полководця Сципіона, котрого сучасники характеризували як палкого шанувальника еллінської культури, брали участь знаменитий історик Полібій, філософ Панетій, поет Гай Луцилій, драматург Публій Теренцій (африканський раб), який вийшов за межі тодішніх традиційних комедійних схем, увівши у свої твори нові етичні й гуманістичні мотиви. Подібна атмосфера була притаманна й гуртку Мецената, хоча мала місце певна відмінність: якщо в попередні епохи стосунки між главами гуртків та їхніми членами були як ієрархічно-клієнтськими, так і рівноправно-дружніми, то в гуртку Мецената вони накладалися одне на одне. Візьмемо до уваги те, що соціальне становище поетів, членів гуртка, подекуди було нижче середнього. Так, Вергілій – син дрібного селянина з поденників, Горацій – онук вільновідпущеника, Проперцій – із вершників, розорених конфіскаціями.

Хоча життя Мецената не досліджувалося достатньо ані римськими істориками, ані авторами нинішнього часу, наявні відомості дозволяють визначити виняткову роль цієї людини у формуванні якісно нових явищ суспільно-мистецького життя. Вершник, який ніколи не обіймав державних посад, Меценат, за свідченням римського історика Патеркула, мав вдачу воістину невсипущу, пильну й дійову, коли справа потребувала старанності. Знаменитий історик і письменник Гай Транквілл Светоній у своєму фундаментальному творі “Життя дванадцяти цезарів” кілька разів згадує Мецената та його стосунки з імператором Августом, який хоча й зосередив у своїх руках після перемоги над Марком Антонієм владу, але зробив це в межах принципату, зберігши традиційні республіканські інститути. Імператор мав із Меценатом досить тісні, дружні взаємини. Він завжди прагнув помірності й висміював свого приятеля й навіть писав на нього пародії. Натомість взаємини Мецената з Вергілієм та Горацієм були дещо відмінними. У поемі “Георгіки” Вергілій звертався до патрона зі словами “нелегка твоя поведінка” й далі: “без тебе розум не замахується ні на що високе”. Відомо, що цей твір Вергілій написав на честь Мецената, і той не в

останню чергу тому й урятував поета від неминучої загибелі. Коли ж Вергілій створив славетну “Енеїду”, то в хорі критики лунали неприховані образи на адресу поета. Без сумніву, доля Вергілія та Горація була б трагічною, якби не дружня підтримка й протегування з боку імператора Августа та Мецената [11, с. 156].

Меценат поклав початок безкорисливому ставленню до культури, що одержало подальше, найбільш повне втілення в діяльності благодійників. По суті своїй, меценатство є складовою частиною ширшого явища суспільного життя – благодійності. Тому розкриття суті і особливостей меценатства неможливе без аналізу природи благодійності, її коріння і ролі в житті окремої людини і суспільства в цілому.

Як соціальне явище благодійність виникає в античному суспільстві, з його соціальним і майновим розшаруванням, з появою бідних, але вільних громадян, чие тяжке становище викликало співчуття у більш заможних людей. Християнство з його ідеологією загальної любові і людинолюбства, що зародилося, звело добродійність в норму життя, здатну забезпечити людині порятунок його душі.

Благодійність є безвідплатне діяння, спрямоване на надання допомоги нужденним. Причому, допомоги можуть бути надані особисто або через державні і суспільні організації, які діють на приватні і громадські пожертви.

Термін “благодійність” деколи уживається як синонім терміна “філантропія” (людинолюбство). Останнє вельми тісно переплітається з біблійним “полюби ближнього свого, як самого себе” [5, с. 64].

Проблема походження благодійності, її прояви за різних історичних епох та систем суспільних відносин, співвідношення понять “благодійність” та “меценатство” й досі залишаються дискусійним. Ще в 1891 р. російський історик В.О. Ключевський у благодійній лекції, прочитаній на користь постраждалим від неврожаю на Поволжі, про неоднозначність цієї проблеми зазначав: “Благодійність – ось слово з досить суперечливим значенням та з досить простим змістом. Його багато хто по-різному тлумачить, і всі однаково розуміють. Спитайте, що означає робити добро ближньому, і, можливо, ви отримаєте стільки ж відповідей, скільки у вас співрозмовників. Але поставте їх перед нещасним випадком, перед страждаючою людиною з питанням, що робити – і всі будуть готові допомогти, хто чим може. Співчуття таке просте та безпосереднє, що хочеться допомогти навіть тоді, коли знедолений не просить про допомогу, навіть тоді, коли допомога йому шкідлива або небезпечна, коли він може зловживати нею” [5, с. 65].

Розвитку доброчинності сприяло в давні часи ктиторство, коли церква будувалася на приватні кошти людини, яка відмовлялась від

своїх прав на неї. Ктитором могла стати тільки та особа, яка була православної віри та займалася побудовою та відновленням православних храмів. За виконанням обов'язків ктиторського права слідувала церковна, а не державна влада.

В основі меценатства також лежить й такий феномен як патронат. У тлумачному словнику Володимира Даля дається визначення поняття “патрон”: “Патрон – покровитель, заступник, той, хто робить благі справи” [1, с. 24]. На сьогодні дослідники та науковці не можуть дійти згоди щодо місця виникнення патронату. Одні вважають, що патронат був справою благочестивих ревнителів церкви, які будували на своїх землях храми, постачаючи їм все необхідне. Якщо виходити з цього, то патронат бере початок з візантійського ктиторства. Інші вважають, що патронат в Україні походить від маєткового права часів Римської імперії, згідно з яким церква визначала приналежність земельних угідь та їх власників. У нових європейських народів під час утворення державності церква отримувала від держави посади і майно на ленному праві. Таким чином, держава була правомочним ктитором, а не церква і не фундатори церков і монастирів.

З середини XII ст. між церквою і державою встановилися нові стосунки: церква отримувала протекцію від держави й феодалів без забезпечення прав останніх над першою. Це і є суть патронату, яка полягає в тому, що патрони захищають права церкви. Патронат же католицької церкви в Україні був направлений проти православія. Та всупереч розпорядженням польського уряду, патрони-католики, залучаючи українських селян в свої маєтки, будували православні церкви, дарували їм майно і землі [8, с. 679].

Найбільш поширеним в Україні було так зване право “подавання” (“поданне”), що увібрало в себе риси візантійського ктиторства і західноєвропейського патронату. Від ктиторства були перейняті деякі стосунки “подавця” до церковного закладу та його майна, патронат же вплинув на утворення стосунків між церквою і державою. Право “подавання” належало державній владі і найвищим її представникам. Часто “подавання” належало місцевим урядовцям.

За радянських часів поняття благодійність, як і меценатство, пішли з загального ужитку, стали анахронізмами. У СРСР термін “благодійність” не вживався, оскільки вважалося, що “допомоги, яка надається представниками пануючого класу в суспільстві, немає, як і бідності, і тому немає благодійності” [4, с. 81].

У сучасне поняття благодійності вкладається широкий зміст (від звичайної матеріальної допомоги до меценатства), що уособлює як високі моральні принципи, так і громадський рівень розуміння

необхідності здійснення програм соціальної реабілітації тих категорій населення, які потребують підтримки. Московська дослідниця Г.М. Ульянова зазначає, що “термін “благодійність” стосується сфери громадської активності, пов’язаної з передачею юридичними й фізичними особами ... грошових та матеріальних засобів, а також із особистим внеском приватних осіб у справу допомоги нужденним” [2, с. 160]. Історик із Санкт-Петербурга О.Р. Соколов акцентує: “Благодійність є добровільна соціальна діяльність, пов’язана з безоплатною передачею матеріальних цінностей, у тому числі й створених працею в процесі самої благодійної діяльності, та спрямована на досягнення більшого соціального добробуту”. Стосовно словосполучення “соціальний добробут”, дослідник пояснює, що благодійність може розходитися як із державною, так і з панівною громадською думкою [2, с. 161].

Український науковець і дослідник І.І. Мигович зазначає, що “благодійність – це вияв цілеспрямованої уваги до людей, які з різних причин не можуть власними силами забезпечити собі хоча б мінімальні умови для існування, надання їм посиленої допомоги у збереженні й організації своєї життєдіяльності, матеріальне й духовне підтримання їх” [7, с. 42]. У соціологічній енциклопедії дається таке визначення благодійності: “благодійність – альтруїстична діяльність, спрямована на надання фінансової та іншої допомоги тим, хто її потребує, на поліпшення умов функціонування суспільства чи його частини” [10, с. 244].

Таким чином, благодійність – це діяльність, завдяки якій громадські та приватні ресурси добровільно спрямовуються їхніми власниками для допомоги окремим соціально незахищеним групам людей, вирішення суспільних проблем, а також поліпшення умов громадського життя. Така підтримка надається не тільки біднякам, які живуть у злиднях, а й тим людям (громадським активістам, фахівцям, представникам творчих професій, учням і студентам) та некомерційним і неполітичним організаціям, котрі відчують нестачу в коштах для вирішення індивідуальних, професійних, культурних та суспільних завдань.

У свою чергу під терміном “державна благодійність”, який досить часто зустрічається в публікаціях, слід розуміти опіку або соціальне забезпечення з боку держави. Навіть тоді, коли заклад, створений громадськими зусиллями, потрапляє до сфери державного регулювання та фінансування, він змінює свою соціальну природу й не може вважатися благодійним.

Прийняття в 1997 році Закону України “Про благодійництво та благодійні організації” та розпорядження Президента України “Про

сприяння благодійній діяльності в Україні” в 2000 р. дозволило окреслити специфічну форму благодійництва – меценатство. Згідно з даним законом, меценатство – добровільна безкорислива матеріальна, фінансова, організаційна та інша підтримка фізичними особами набувачів благодійної допомоги [3, с. 4].

Сучасне меценатство – це складне явище одночасно соціального, економічного і культурного життя. У цілому, в основі меценатства лежить благодійна діяльність окремих осіб і, рідше, соціальних груп, що несе в собі відбиток їх смаків, пристрастей і характерів.

Михайло Слабошпицький – відомий письменник, виконавчий директор Ліги українських меценатів стверджує: “... людину, яка підтримує служителів муз, потрібно називати меценатом. Зараз звичайне благодійництво, філантропію ототожнюють з меценатством. Філантропія не менш важлива, але добродійництво загалом і підтримку мистецтв (можливо, ще освіти) слід би було розділяти. Меценатство – цілком український феномен. Бо, скажімо, за часів бездержавності або гетьманської України, кожен представник козацької старшини мав неписаний обов’язок – зі своїх грошей утримувати монастирі. А монастир на той час – це й богадільня, і лічниця, і школа, і літописні студії. Одне слово, ціла інфраструктура...” [9, с. 69].

Кандидат педагогічних наук, доцент Л.Я. Лавриненко у своїй статті “Меценатство и благотворительность: история развития” дає наступне визначення меценатству: “меценатство – це діяльність, що спрямована на підтримку та стимулювання різного роду творчих ініціатив в області мистецтва, освіти і культури. Для меценатства характерно, що фінансування при цьому відбувається у вигляді приватних дарів чи грошових внесків без безпосереднього розрахунку на отримання взамін прямої чи прихованої вигоди” [5, с. 63].

Директор Ресурсного центру “Гурт” у м. Києві Тетяна Рашко зазначає, що меценатство передбачає матеріально незацікавлену і гуманістично піднесену діяльність, яка, однак, незапрограмовано може винагороджуватися і славою, і престижем [2, с. 173].

У соціологічній енциклопедії дається таке визначення меценатства: “меценатство – це підтримка розвитку культури, мистецтва, науки, надання різного роду допомоги творчим працівникам, органам з боку тих, хто володіє такими можливостями (організації, приватні особи)” [10, с. 543].

По суті своїй, меценатство є видом недержавної діяльності, направленої на підтримку і стимулювання різного роду творчих ініціатив у галузі мистецтва, освіти і культури. У цілому, відмітна

особливість меценатства полягає у тому, що воно забезпечує безкорисливу допомогу і заступництво, направлені на досягнення вищих інтелектуальних, культурних, етичних цінностей суспільного значення шляхом забезпечення талановитим особам або колективам можливостей освіти або самовираження.

Явище меценатства тісно пов'язане зі спонсорством. Досить часто спонсорство змішують з поняттями “меценатство” і “благодійність”, що не є вірним, оскільки спонсорство переслідує певні комерційні цілі та користь. У цьому відношенні приватна спонсорська діяльність суттєво відрізняється і від класичного меценатства, і від державного субсидіювання як наслідок відповідної культурної політики, та, на відміну від держави, що має на меті забезпечення функціонування культури, освіти, науки в цілому, спонсор має право індивідуального вибору: кому надати фінансову підтримку. Спонсорство – форма надання допомоги різноманітним закладам, що має на меті не безкорисливу благодійність, а вилучення комерційної вигоди у вигляді реклами, підвищення іміджу [6, с. 96]. Але для функціонування різних соціальних сфер спонсорство, безперечно, об'єктивне благо.

Підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що меценатство є таким соціально-культурним явищем, яке викликане важливими соціально-культурними потребами епохи, є особливо актуальним у період національних та інших зрушень, коли меценат стає не тільки всебічним культурним діячем, а й захисником бідних та нужденних. Дане явище трансформувалося на теренах України і набуло особливих рис на основі християнської моралі.

З історії відомо, що державний діяч при імператорі Октавіані Августі Меценат поклав початок безкорисливому ставленню до культури, яке отримало в подальшому назву меценатство. Явище меценатства в своєму розвитку пройшло багатовікову історію і близько співіснує з ктиторством та патронатом, які є найдавнішими формами культурно-благодійницької діяльності, що мали місце в Україні. Всі ці форми допомоги беруть початок з часів Візантії, Стародавнього Риму і до сьогодення не втратили своєї актуальності. Розвитком культурної сфери займаються й спонсори, які прагнуть досягти певних комерційних цілей за допомогою соціально значущих вчинків.

Таким чином, дане явище як форма підтримки культури і освіти прийняло в нашій країні досить специфічні риси. Найбільш суттєва з них – те, що під впливом православної ідеології і світогляду меценатство виступило як вид благодійності, тобто служіння людям і державі. Меценатство забезпечує безкорисливу допомогу і

заступництво, направлені на досягнення вищих інтелектуальних, культурних, етичних цінностей суспільного значення.

1. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. – М.: ЗАО Изд-во “ЭКСМО-Пресс”, 2001. – 736 с. 2. Донік О.М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 160-174. 3. Закон України “Про благодійність та благодійні організації” // Голос України. – 1997. – 15 жовтня. – С. 4-10. 4. Иванова Н.П. Генезис благотворительности в России // Вестник психосоциальной и коррекционной реабилитационной работы. – 2000. – № 2. – С. 75-83. 5. Лавриненко Л.Я. Меценатство и благотворительность: история развития // Школа. – 2001. – № 2. – С. 63-68. 6. Лавриненко Л.Я. Меценатство и спонсорство в современных условиях // Школа. – 2001. – № 6. – С. 96-101. 7. Мигович І.І. Соціальна робота (вступ до спеціальності). – Ужгород: Освіта, 1997. – 190 с. 8. Пасічник М.С. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи: Навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 735 с. 9. Радченко Б. Чисті гроші на велику справу // Україна: барви життя. – 2005. – № 2-3. – С. 69-70. 10. Социологическая энциклопедия: В 2 т. – Т. 1 / Руководитель научного проекта Г.Ю. Семигин. Главный редактор В.Н. Иванов. – М.: Мысль, 2003. – 694 с. 11. Хобта Л.Ю. Суспільна значущість меценатства, благодійності та спонсорства: світовий контекст // Український історичний журнал. – 2006. – № 2. – С. 154-158.